

Izabela Koryś
Biblioteka Narodowa

OCENA SKUTKÓW PANDEMII COVID-19 DLA FUNKCJONOWANIA BIBLIOTEK

Assessment of the impact of the Covid-19 pandemic on the functioning of libraries

Оценка влияния пандемии Covid-19 на функционирование библиотек

Słowa kluczowe: wpływ Covid-19 na polskie biblioteki, spadek wskaźników wydajności bibliotek, struktura użytkowników bibliotek według wieku i zawodu, wymiar przestrzenny użytkowania bibliotek publicznych

Key words: influence of Covid-19 on Polish libraries, covid-related drop of library performance indicators, library users' structure by age and occupation, spatial dimension of public library usage

Ключевые слова: последствия Covid-19, количество читателей в 2019–2021 годах, показатели эффективности библиотек, структура читателей по возрасту и профессиям, пространственная дифференциация по воеводствам

W 2019 r. po raz pierwszy od dawna zarejestrowano w bibliotekach publicznych nieznaczny wzrost liczby czytelników¹. Korespondował on z wynikami ogólnopolskich badań czytelnictwa Biblioteki Narodowej, w których również zarejestrowano wzrost odsetka osób deklarujących czytanie książek². Niestety proces ten, który mógł świadczyć o wyhamowaniu lub wręcz odwróceniu trendu spadkowego w korzystaniu z bibliotek, został zaburzony wybuchem pandemii Covid-19. Środki przedsięwzięte w celu powstrzymania transmisji wirusa, w tym zwłaszcza ograniczenie mobilności ludzi i dostępności obiektów publicznych (tzw. lockdowny) objęły zarówno biblioteki jako instytucje publiczne, których dostępność i sposób funkcjonowania regulowały przepisy administracyjne oraz rekomendacje Biblioteki Narodowej³, jak też ich czytelników i użytkowników, których namawiano do pozostawania w domu i unikania miejsc publicznych oraz zachęcano do korzystania

¹ GUS, *Biblioteki publiczne w 2019 r.*, Informacje sygnałowe 13 VII 2020.

² Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2019 roku. Wstępne wyniki*, Warszawa 2020, [dostęp: 23 XI 2022], <<https://www.bn.org.pl/download/document/1587585168.pdf>>.

³ T. Makowski, *The National Library of Poland During the Coronavirus Pandemic: A Brief History of The First Nine Months of the State of Emergency*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, numer specjalny, s. 38–56.

z książek w formie elektronicznej, ponieważ na papierowych i plastikowych powierzchniach mogły osiadać molekuly koronawirusa⁴.

Globalny charakter pandemii Covid-19 przejawiał się nie tylko w szybkości rozprzestrzeniania się wirusa, który błyskawicznie pojawiał się w kolejnych państwach, lecz także w skoordynowanym stosowaniu tych samych środków zapobiegawczych. Z wyjątkiem Szwecji⁵, w tym samym okresie (między marcem a początkiem maja) objęto lockdownem biblioteki większości krajów zachodnich⁶. W Polsce obowiązywał on między 12 marca a 4 V 2020 r. i oprócz bibliotek publicznych objął też biblioteki pedagogiczne⁷, naukowe i akademickie.

Bibliotekarze, pozbawieni kontaktu z czytelnikami, w bezprecedensowy sposób zintensyfikowali swoją obecność i aktywność w Internecie i mediach społecznościowych, co widać chociażby w diametralnym zwiększeniu liczby imprez online organizowanych przez biblioteki w 2020 i 2021 (por. tab. 1, 2 i 3), jak też innych treści audiowizualnych upublicznianych przez nie w Internecie. Regulacje epidemiczne, które limitowały liczbę czytelników przebywających jednocześnie w bibliotece sprzyjały przeniesieniu dotychczasowych form działalności (np. organizacji spotkań autorskich czy klubów książki) do sieci. Bibliotekarze szybko zorientowali się, że w atrakcyjnych imprezach online brały udział osoby mieszkające w odległych miejscowościach, niekoniecznie nawet zapisane do jakiegokolwiek biblioteki, co zniósło „przypisanie” bibliotek do obsługi „własnych” czytelników i użytkowników. Wirtualna forma wydarzeń transmitowanych online sprzyjała ich utrwaleniu i udostępnieniu w formie nagrań, które można było odtworzyć także po zakończeniu imprezy – był to kolejny czynnik zwieszający krąg ich odbiorców poza wartości obserwowane wcześniej dla tradycyjnych imprez organizowanych w siedzibach bibliotek.

Choć lockdown bibliotek oficjalnie zakończył się 5 V 2020 r., tempo ponownego otwierania bibliotek było niejednorodne i uzależnione od indywidualnych możliwości dostosowania się do nowych wymogów sanitarnych oraz decyzji dyrektora placówki i jej organizatora. Wprawdzie biblioteki pozostawały zamknięte najkrócej ze wszystkich instytucji kultury, jednak okrojona formuła w jakiej początkowo przywrócono ich funkcjonowanie, przekreślała wcześniejsze wysiłki zdefiniowania bibliotek jako „trzech miejsc” tworzących kapitał społecznych oraz spajających i definiujących tożsamość lokalnych społeczności. Zamiast tego, w roku 2020 i 2021 biblioteki publiczne na powrót stały się przede wszystkim „magazynami książek wypożyczanych do czytania w domu”⁸. W dodatku, ze względu na żywotność wirusa, po zwrocie książki należało poddawać kwarantannie, co dodatkowo spowalniało ich obrót.

⁴ Obszerne omówienie funkcjonowania bibliotek w pierwszym etapie pandemii zawierają prace I. Osłowskiej *Biblioteki w dobie pandemii. Przyczynek do badań*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2021, T. 14, nr 1 (26), s. 35–83 oraz M. Kisilowskiej, *Biblioteki publiczne w kryzysie. Doświadczenie pierwszego etapu pandemii*, SBP, Warszawa 2021.

⁵ E. Rundqvist, *Public libraries as a vital social function or something we can do without in times of crises. The Swedish reaction to Covid-19*, „Alexandria” 2020, nr 2–3 (30), s. 247–255.

⁶ M. Dobрева, H. Anghelescu, *Libraries and COVID-19: Opportunities for innovation*, „IFLA Journal” 2022, nr 48(1), s. 3–8, por. także S. Wakeling, J. Garner, P. Hider, et. al., *The challenge now is for us to remain relevant: Australian public libraries and the COVID-19 crisis*, „IFLA Journal 2022”, nr 1 (48), s. 138–154.

⁷ J. Jędrych, *Biblioteki pedagogiczne w czasie pandemii*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193).

⁸ I. Koryś, *Biblioteki wobec pandemii*, „Rocznik Kultury Polskiej”, 2021, s. 62–69.

Wskaźniki wykorzystania zbiorów

W tym kontekście spadek liczby odwiedzin, wypożyczeń i udostępnień na miejscu, zarejestrowany w danych GUS na podstawie formularza K-03, był nieuchronny. Między rokiem 2019 a 2020 liczba odwiedzin w bibliotekach publicznych spadła o 41% – z 71 mln do 42 mln (por. tab. 1). Warto zwrócić uwagę, że prawdopodobnie spadki objęły tylko ostatnie 10 miesięcy roku, więc ich rzeczywista skala była większa, sięgając zapewne około 50% (w okresie marzec–grudzień). Ograniczenia w dostępie do czytelni znalazły swoje odzwierciedlenie w spadku udostępnień księgozbioru (o 65%), zbiorów specjalnych (o 69%) i czasopism nieoprawnych (71%). Lepiej wypadły statystyki wypożyczeń – dominującej formy korzystania ze zbiorów w przypadku bibliotek publicznych (w bibliotekach naukowych, ze względu na inny charakter działalności i profil zbiorów w 2019 r. liczba udostępnień przewyższała liczbę wypożyczeń, biblioteki pedagogiczne sytuowały się pod tym względem pomiędzy bibliotekami publicznymi i naukowymi – por. tab. 2 i 3). Liczba wypożyczonych woluminów spadła w roku 2020 o 25% – z prawie 103 mln do 78 mln. Dla zbiorów specjalnych i czasopism nieoprawnych spadki te były nieco większe, wynosząc odpowiednio 36% i 44%.

Tabela 1. Wybrane wskaźniki funkcjonowania bibliotek publicznych w latach 2019–2021⁹

Kategoria:	Biblioteki publiczne					
	2019 (7881)*	2020 (7882)	2021 (7693)	Zmiana między 2019 a 2020 r.	Zmiana między 2020 a 2021 r.	Zmiana między 2019 a 2021 r.
UŻYTKOWNICY ZAREJESTROWANI W BIBLIOTECE	7 310 020	5 690 380	5 648 799	-22%	-1%	-23%
CZYTELNICY (użytkownicy aktywnie wypożyczający)	5 983 725	4 919 292	4 806 922	-18%	-2%	-20%
ODWIEDZINY W BIBLIOTECE	71 168 994	41 847 477	46 139 068	-41%	10%	-35%
WYPOŻYCZENIA NA ZEWNĄTRZ						
księgozbioru	102 731 653	77 539 434	89 114 665	-25%	15%	-13%
czasopism nieoprawnych	2 445 307	1 374 238	1 413 289	-44%	3%	-42%
zbiorów specjalnych	3 684 445	2 366 712	2 706 562	-36%	14%	-27%
w tym audiowizualnych	3 459 300	2 191 617	2 397 946	-37%	9%	-31%
w tym audiobooków	1 742 389	1 284 845	1 506 371	-26%	17%	-14%
UDOSTĘPNIENIA NA MIEJSCU						
księgozbioru	8 330 481	2 948 834	2 960 859	-65%	0%	-64%

⁹ Wszystkie dane zawarte w tabelach i na wykresach zostały opracowane przez autorkę na podstawie danych GUS.

z tego książek	7 898 564	2 763 841	2 834 633	-65%	3%	-64%
czasopism oprawnych	431 917	184 993	126 226	-57%	-32%	-71%
czasopism nieoprawnych	6 972 646	2 042 370	1 532 720	-71%	-25%	-78%
zbiorów specjalnych	439 650	135 461	182 849	-69%	35%	-58%
w tym audiowizualnych	166 604	43 273	40 638	-74%	-6%	-76%
w tym audiobooków	37 447	15 269	16 118	-59%	6%	-57%
WYDATKI NA MATERIAŁY BIBLIOTECZNE (w tys. zł)						
książki	88 124	87 223	88 234	-1%	1%	0%
czasopisma	10 103	9 046	7 758	-10%	-14%	-23%
dokumenty elektroniczne	85	350	1 190	312%	240%	1299%
licencjonowane zbiory elektroniczne, do których biblioteka opłaciła dostęp	2914	6643	8066	128%	21%	177%
IMPREZY						
liczba imprez stacjonarnych zorganizowanych przez bibliotekę dla użytkowników	274 986	112 749	133 893	-59%	19%	-51%
liczba imprezy online zorganizowanych przez bibliotekę dla użytkowników	810	15 891	21 533	1862%	36%	2558%
liczba konferencji, seminariów organizowanych przez bibliotekę	613	224	329	-63%	47%	-46%

* Liczba bibliotek publicznych, które w danym roku złożyły sprawozdanie K-03

Tabela 2. Wybrane wskaźniki funkcjonowania bibliotek pedagogicznych w latach 2019–2021

Kategoria:	Biblioteki pedagogiczne					
	2019 (256)*	2020 (254)	2021 (249)	Zmiana między 2019 a 2020 r.	Zmiana między 2020 a 2021 r.	Zmiana między 2019 a 2021 r.
UŻYTKOWNICY ZAREJESTROWANI W BIBLIOTECE	396 211	366 415	352 031	-8%	-4%	-11%
CZYTELNICY (użytkownicy aktywnie wypożyczający)	199 925	166 500	157 892	-17%	-5%	-21%
ODWIEDZINY W BIBLIOTECE	2 026 890	1 333 876	1 507 738	-34%	13%	-26%
WYPOŻYCZENIA NA ZEWNĄTRZ						
księgozbioru	3 148 167	2 699 022	2 974 871	-14%	10%	-6%
czasopism nieoprawnych	5 691	16 524	18 601	190%	13%	227%
zbiorów specjalnych	288 058	193 280	207 830	-33%	8%	-28%
w tym audiowizualnych	248 764	130 279	131 567	-48%	1%	-47%
w tym audiobooków	21 568	18 685	21 284	-13%	14%	-1%
UDOSTĘPNIENIA NA MIEJSCU						
księgozbioru	1 199 408	479 782	519 719	-60%	8%	-57%
z tego książek	776 506	326 907	360 606	-58%	10%	-54%
czasopism oprawnych	422 902	152 875	159 113	-64%	4%	-62%
czasopism nieoprawnych	254 870	111 177	133 182	-56%	20%	-48%
zbiorów specjalnych	14 697	13 212	9491	-10%	-28%	-35%
w tym audiowizualnych	11 515	9721	5876	-16%	-40%	-49%
w tym audiobooków	1619	1051	60	-35%	-94%	-96%
WYDATKI NA MATERIAŁY BIBLIOTECZNE (w tys. zł)						
książki	2589	2700	2677	4%	-1%	3%
czasopisma	842	807	767	-4%	-5%	-9%
dokumenty elektroniczne	5	12	9	122%	-27%	62%
licencjonowane zbiory elektro- niczne, do których biblioteka opłacała dostęp	172	177	220	3%	24%	28%

IMPREZY						
liczba imprez stacjonarnych zorganizowanych przez bibliotekę dla użytkowników	5220	3124	2572	-40%	-18%	-51%
liczba imprezy online zorganizowanych przez bibliotekę dla użytkowników	51	789	1143	1447%	45%	2141%
liczba konferencji, seminariów organizowanych przez bibliotekę	457	194	299	-58%	54%	-35%

* Liczba bibliotek publicznych, które w danym roku złożyły sprawozdanie K-03

Tabela 3. Wybrane wskaźniki funkcjonowania bibliotek naukowych w latach 2019–2021

Kategoria:	Biblioteki naukowe					
	2019 (848)*	2020 (808)	2021 (790)	Zmiana między 2019 a 2020 r.	Zmiana między 2020 a 2021 r.	Zmiana między 2019 a 2021 r.
UŻYTKOWNICY ZAREJESTROWANI W BIBLIOTECE	2 465 265	2 065 251	1 935 940	-16%	-6%	-21%
CZYTELNICY (użytkownicy aktywnie wypożyczający)	1 118 337	767 940	687 234	-31%	-11%	-39%
ODWIEDZINY W BIBLIOTECE	13 948 434	5 519 100	5 681 761	-60%	3%	-59%
WYPOŻYCZENIA NA ZEWNĄTRZ						
księgozbioru	10 610 456	6 140 396	6 439 290	-42%	5%	-39%
czasopism nieoprawnych	44 711	23 527	18 723	-47%	-20%	-58%
zbiorów specjalnych	485 129	274 079	280 487	-44%	2%	-42%
w tym audiowizualnych	361 236	212 051	216 825	-41%	2%	-40%
w tym audiobooków	119 801	80 634	101 330	-33%	26%	-15%
UDOSTĘPNIENIA NA MIEJSCU						
księgozbioru	10 741 321	2 733 617	2 674 005	-75%	-2%	-75%
z tego książek	8 938 138	2 221 404	2 160 168	-75%	-3%	-76%
czasopism oprawnych	1 803 183	512 213	513 837	-72%	0%	-72%
czasopism nieoprawnych	1 151 778	319 281	265 990	-72%	-17%	-77%

zbiorów specjalnych	523 307	156 405	208 530	-70%	33%	-60%
w tym audiowizualnych	95 754	22 354	24 535	-77%	10%	-74%
w tym audiobooków	3429	411	95	-88%	-77%	-97%
WYDATKI NA MATERIAŁY BIBLIOTECZNE (w tys. zł)						
książki	32 352	27 541	28 970 443	-14,9%	5,2%	-10,5%
czasopisma	24 022	21 579	18 566 193	-10,2%	-14,0%	-22,7%
dokumenty elektroniczne	712	531	1 772 012	-25,4%	233,6%	148,8%
licencjonowane zbiory elektroniczne, do których biblioteka opłaciła dostęp	60 860	105 907	72 150	74,0%	-31,9%	18,6%
IMPREZY						
liczba imprez stacjonarnych zorganizowanych przez bibliotekę dla użytkowników	5839	3152	2164	-46,0%	-31,3%	-62,9%
liczba imprez online zorganizowanych przez bibliotekę dla użytkowników	207	1400	1233	576,3%	-11,9%	495,7%
liczba konferencji, seminariów organizowanych przez bibliotekę	600	129	348	-78,5%	169,8%	-42,0%

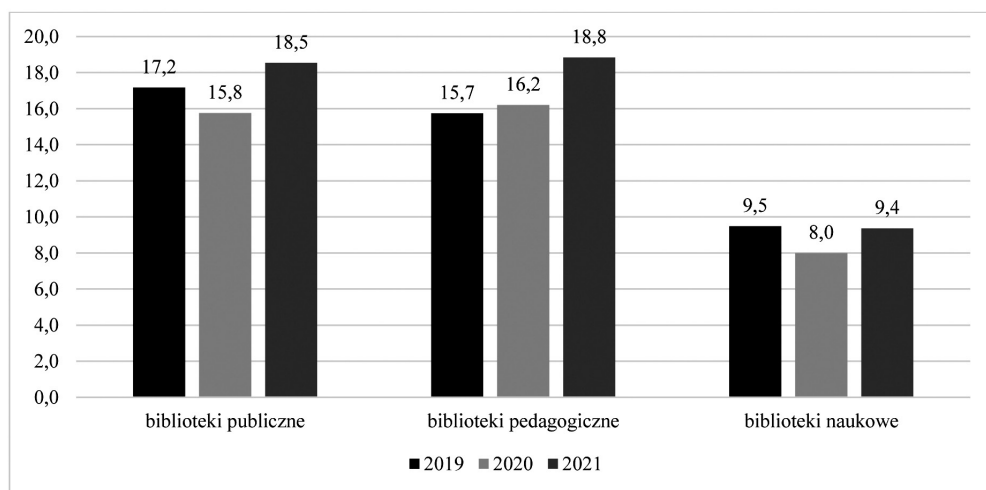
* Liczba bibliotek publicznych, które w danym roku złożyły sprawozdanie K-03

Mniejsza liczba odwiedzin i wypożyczeń zaowocowała spadkiem zarejestrowanej liczby czytelników – w 2020 r. nie pojawili się oni osobiście w bibliotekach publicznych oraz nie wypożyczyli z nich żadnych papierowych książek, multimediów na nośnikach fizycznych lub innych typów zbiorów zewidencjonowanych, co jest warunkiem definicyjnym zaklasyfikowania zarejestrowanego użytkownika biblioteki do grupy czytelników. W ten sposób w pierwszym roku pandemii z oficjalnych statystyk bibliotek publicznych zniknęło prawie milion osób (spadek o 18% – z 5,9 mln w 2019 r. do 4,9 mln w roku 2020), choć w rzeczywistości część z tych osób mogła np. czytać książki w formie cyfrowej za pośrednictwem kodów zdalnego dostępu otrzymanych z biblioteki publicznej, uczestniczyć w spotkaniach autorskich online lub korzystać ze zbiorów udostępnianych w bibliotekach i repozytoriach cyfrowych¹⁰ – pandemia uwypukliła nieadekwatność definicji i wskaźników statystycznych podporządkowanych wypożyczeniem na zewnątrz oraz zewidencjonowanym zbiorom fizycznym (papierowym lub na nośnikach elektronicznych). Jest to szczególnie problematyczne w przypadku bibliotek naukowych i akademickich (por. tab. 3), które w porównaniu z bibliotekami publicznymi i pedagogicznymi zanoto-

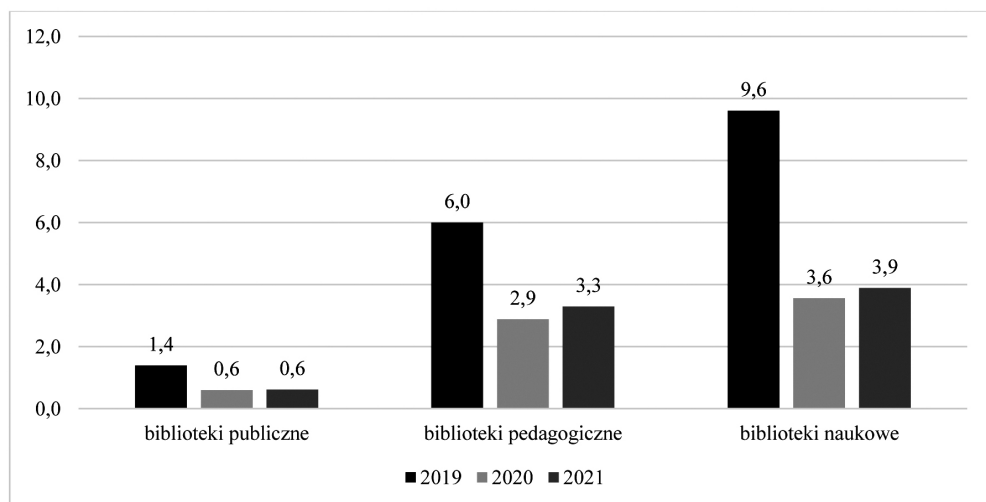
¹⁰ I. Koryś, dz. cyt.

wały najwyższy spadek odwiedzin i wypożyczeń, a w rezultacie także największy spadek liczby czytelników (o 31% między rokiem 2019 a 2020 oraz o 39% między rokiem 2019 a 2021) przy jednocześnie największej różnicy w proporcji czytelników do zarejestrowanych użytkowników oraz najwyższych nakładach na zakup zbiorów licencjonowanych (w 2020 r. szesnastokrotnie wyższych niż wydatki bibliotek publicznych i czterystu krotnie wyższych niż wydatki bibliotek pedagogicznych – por. tab. 1, 2 i 3). Spadek fizycznych odwiedzin oraz wypożyczeń i udostępnień księgozbioru mógł korespondować ze wzrostem wykorzystania zbiorów w dostępie cyfrowym, co nie znalazło adekwatnego odzwierciedlenia w statystykach podporządkowanych zbiorom fizycznym i bezpośrednim odwiedzinom w siedzibach bibliotek.

Wykres 1. Wypożyczenia w przeliczeniu na 1 czytelnika

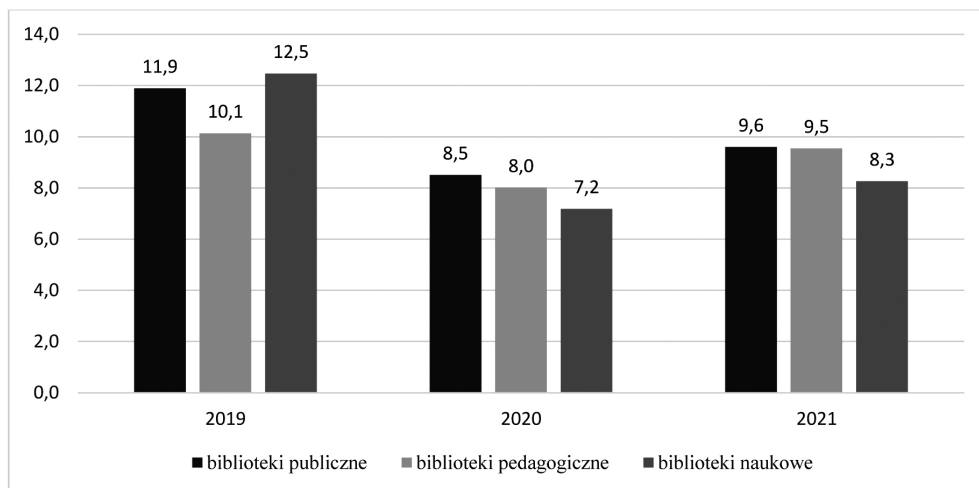

Wykres 2. Udostępnienia w przeliczeniu na 1 czytelnika

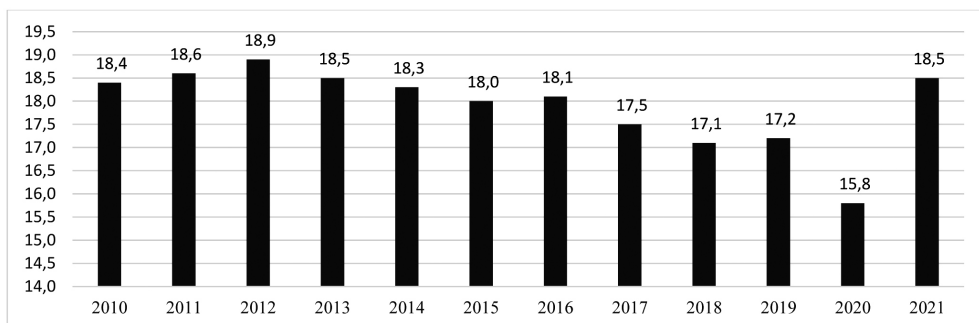

Wykres 3. Odwiedziny w przeliczeniu na 1 czytelnika

W 2021 r. sytuacja w bibliotekach publicznych uległa zmianie. Wprawdzie liczba czytelników spadła o kolejne 2%, ale o 10% wzrosła liczba wypożyczeń co oznacza, że czytelnicy, którzy w bibliotekach pozostali, wypożyczyli z nich zdecydowanie więcej jednostek bibliotecznych niż w latach poprzedzających pandemię. Jest to ciekawy i nieco zaskakujący wynik, choć zbieżny z trendem zaobserwowanym np. w Finlandii. W 2021 r. na jednego czytelnika przypadło 18,5 woluminów (w 2019 r. było ich 17,2 – por. wykres 1). Tak wyraźna mobilizacja aktywności czytelników w 2021 r. (w którym wciąż obowiązywało sporo ograniczeń w funkcjonowaniu bibliotek, a część usług i sprzętu pozostała niedostępna) jest optymistycznym prognozą dla wyników z roku 2022.

Wykres 4. Wypożyczenia księgozbioru na 1 czytelnika bibliotek publicznych w woluminach

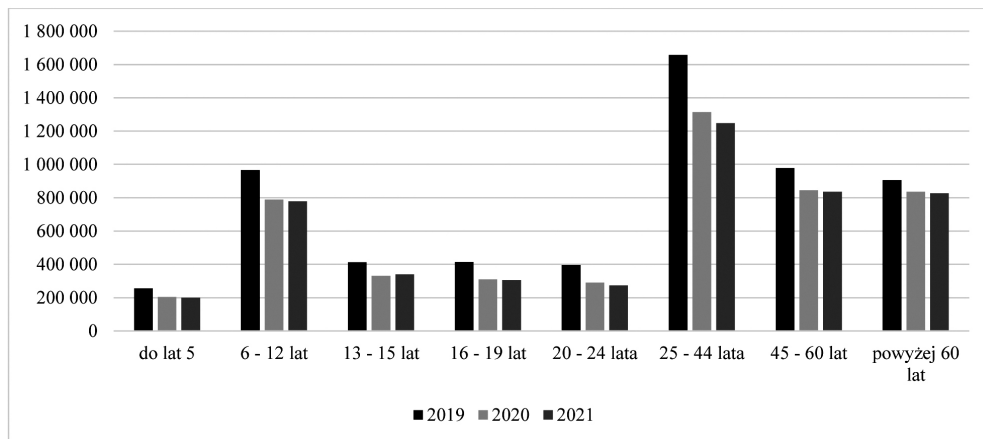
Struktura wieku

Dane GUS pozwalają przyjrzeć się dokładniej ewolucji populacji czytelników bibliotek publicznych w skutek Covid-19 i lockdown'ów. Spadek liczby czytelników pomiędzy rokiem 2019 i 2020 okazał się niejednorodny. Szczególnie wysoki był w grupie osób młodych – w wieku 16–24 lata, aż o ponad ¼. Z kolei najniższe spadki obserwować można w grupie ludzi 45+, wyraźnie poniżej średniej dla populacji. W roku 2021 wciąż szybko spadała liczba czytelników w wieku 20–24, a z korzystania z bibliotek zaczęli też rezygnować czytelnicy w wieku 25–44 lata. Krajobraz po dwóch latach pandemii wygląda następująco: liczba czytelników spadła o 20%, ale wśród czytelników w wieku 16–44 spadki te były zdecydowanie większe. Z kolei wśród starszych czytelników (45–60 i 60+) były one wyraźnie niższe (por. tab. 4 oraz wykres 5 i 6). Pomimo odpływu 1/3 czytelników (20%) między rokiem 2019 a 2021, wewnętrzna kompozycja tej grupy pod względem wieku i zajęcia w zasadzie nie uległa zmianie (por. wykres 7 i 8).

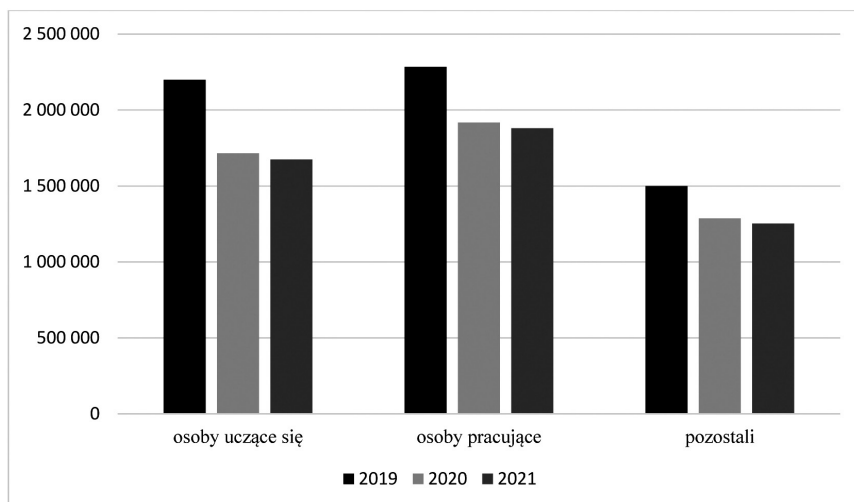
Tabela 4. Czytelnicy bibliotek publicznych według wieku i zajęcia w latach 2019–2021

CZYTELNICZY (biblioteki publicznej)	Dane liczbowe (w tys.)			Zmiana procentowa		
	2019	2020	2021	Zmiana między 2019 a 2020 r.	Zmiana między 2020 a 2021 r.	Zmiana między 2019 a 2021 r.
OGÓLEM	5 984	4 919	4 807	-17,8%	-2,3%	-19,7%
według wieku						
do lat 5	255	203	199	-20,1%	-2,1%	-21,8%
6 – 12 lat	966	790	779	-18,3%	-1,3%	-19,3%
13 – 15 lat	412	331	340	-19,6%	2,6%	-17,6%
16 – 19 lat	414	309	304	-25,3%	-1,6%	-26,5%
20 – 24 lata	396	290	274	-26,7%	-5,7%	-30,9%
25 – 44 lata	1 657	1 314	1 248	-20,7%	-5,0%	-24,7%
45 – 60 lat	978	846	836	-13,6%	-1,1%	-14,6%
powyżej 60 lat	905	836	826	-7,7%	-1,1%	-8,7%
według zajęcia						
osoby uczące się	2 200	1 715	1 674	-22,1%	-2,4%	-23,9%
osoby pracujące	2 285	1 918	1 880	-16,1%	-2,0%	-17,8%
pozostali	1 498	1 287	1 254	-14,1%	-2,6%	-16,3%

Wykres 5. Liczba czytelników bibliotek publicznych w grupach wieku

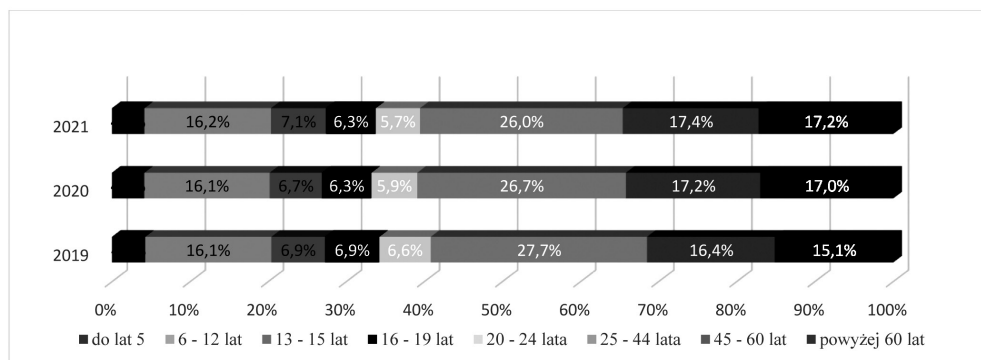
Wykres 6. Liczba czytelników bibliotek publicznych według zajęcia

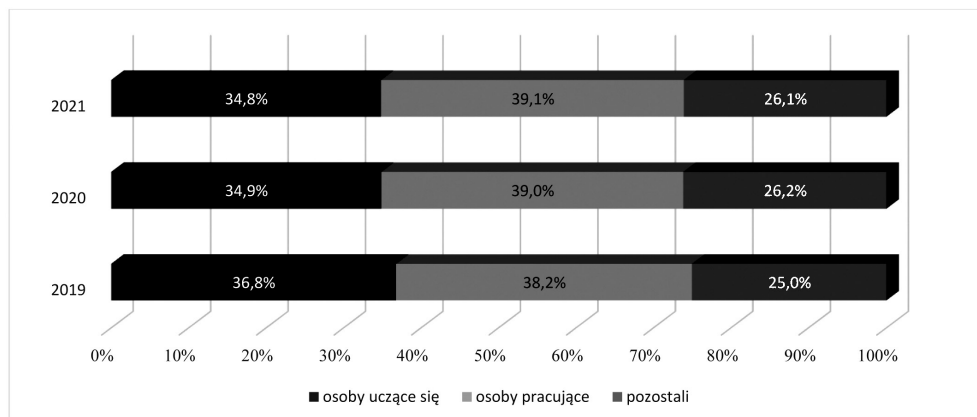
Warto rozważyć, co mogło wpłynąć na zróżnicowanie odpływu z bibliotek. Być może wśród osób pracujących w wieku 25–44 ważne okazały się nowe obciążenia (najpierw związane niejednokrotnie z przystosowaniem się do pracy w domu i opieką nad dziećmi, pozostawionymi na bardzo długo w trybie nauczania zdalnego). W podobny sposób zdalne nauczanie mogło ograniczyć korzystanie z bibliotek publicznych przez uczącą się młodzież i młodych dorosłych – szkoły, a zwłaszcza uczelnie dokonały wysiłków, by udostępniać potrzebne materiały w formie cyfrowej.

Z kolei „lojalność” seniorów, którzy w najmniejszym stopniu odpłynęli z grona do-tychczasowych czytelników, może wynikać zarówno z ugruntowanego i trwałego przyzwyczajenia do lektury książek papierowych (co mogło powstrzymać ich przed przejściem na korzystanie z ebooków i audiobooków z platform zdalnego dostępu), jak też z poczucia osamotnienia i alienacji, które było powszechnym doświadczeniem w okresie pandemii. Osobiste odwiedzin w bibliotece oraz kontakt z bibliotekarzem mógł zaspokajać potrzebę interakcji społecznych, które osłabły w wyniku izolacji i lęków towarzyszących kontaktom społecznym. Wreszcie warto wskazać, że procesy demograficzne – zwłaszcza starzenie się społeczeństwa – mogą wpływać na przyrost bezwzględnej liczby czytelników w starszych grupach wiekowych. Po prostu rozmiary tych grup dość dynamicznie się zwiększają.

Wykres 7. Struktura czytelników bibliotek publicznych według wieku

Wykres 8. Struktura czytelników bibliotek publicznych według zajęcia

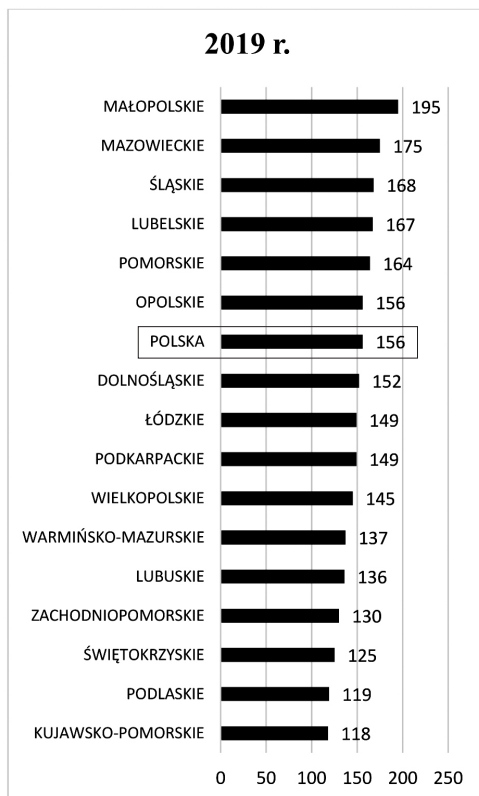

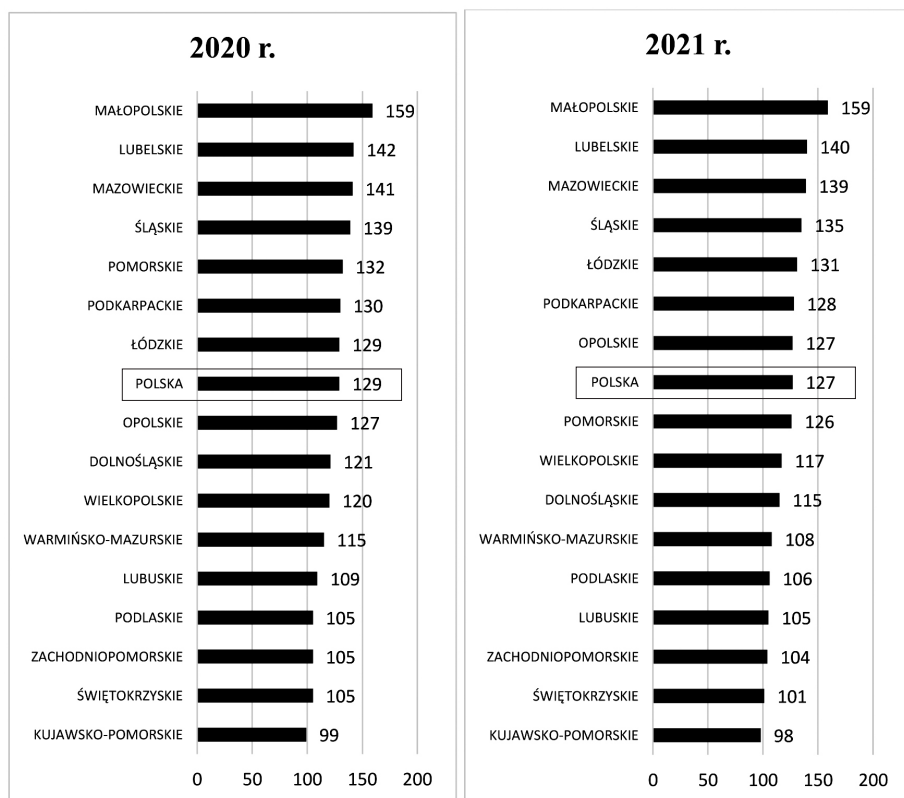
Zróźnicowanie geograficzne

Co zaskakujące, pandemia w zróżnicowany sposób wpłynęła na zachowania czytelników bibliotek publicznych w różnych regionach Polski. Być może wynikało to z niejednorodnych zasad dostosowania się bibliotek do wymogów narzuconych przez regulacje anty-COVIDowe, różnic w poziomie zurbanizowania lub odmiennych modeli funkcjonowania sieci bibliotecznej. Liczba czytelników (na 1000 mieszkańców) znacząco się różniła między województwami już w roku 2019. W województwie małopolskim na 1000 mieszkańców przypadało aż 65% czytelników więcej niż w kujawsko-pomorskim (odpowiednio 195 i 118). W roku 2019 liczba czytelników spadła w każdym województwie, niemniej uwidoczniły się wyraźne różnice. O ile na poziomie kraju między rokiem 2019 a 2020 na każde 1000 mieszkańców ubyło aż 27 czytelników, to ubytek w województwie małopolskim i mazowieckim (w których w 2019 r. liczba czytelników przypadających na 1000 mieszkańców była najwyższa w kraju) wyniósł ponad 30 czytelników, podczas gdy w województwach podlaskim, podkarpackim i kujawsko-pomorskim był mniejszy niż 20 czytelników na 1000 mieszkańców. Województwo kujawsko-pomorskie było jedynym, w którym liczba czytelników spadła w wyniku pandemii poniżej 10% populacji. W roku 2021 spadki wyhamowały, a nawet w niektórych województwach pojawiły się nieznaczne wzrosty (łódzkie, podlaskie). Największe spadki odnotowano w warmińsko-mazurskim i pomorskim (odpowiednio 7 i 6 os./1000 mieszkańców). W rezultacie, dystanse między województwami ulegały już tylko nieznacznym zmianom. Dysproporcje w tempie spadku liczby czytelników między województwami mogą wiązać się z ograniczeniem zatrudnienia w sektorze usług (restauracje, salony fryzjerskie i kosmetyczne siłownie itp. najdłużej podlegały lockdownom) w okresie pandemii oraz upowszechnieniem zdalnej pracy i nauki, co spowodowało powrót części pracowników i studentów, wcześniej rezydujących w największych aglomeracjach, do miejscowości pochodzenia, a w rezultacie odpływ czytelników z obszarów wysocze zurbanizowanych.

Znaczne spadki liczby czytelników wystąpiły też we wszystkich województwach, gdzie na przeciętną placówkę przypada wielu czytelników: w mazowieckim, pomorskim, małopolskim i śląskim ubytek czytelników przekraczał 30 os./1000 mieszkańców. Z drugiej strony małe rozmiary bibliotek (jak w lubuskim czy opolskim) również nie uchroniły tych województw przed spadkiem liczby czytelników, co dowodzi złożonej natury regionalnych zróżnicowań.

Wykres 9, 10, 11. Czytelnicy na 1000 mieszkańców w latach 2019–2021

Podsumowanie

Pandemia Covid-19 (a zwłaszcza środki, które miały zapobiec jej rozprzestrzenianiu) odgraniczyły dostęp do pomieszczeń, infrastruktury i zbiorów bibliotek, co między 2020 a 2021 r. zaowocowało spadkiem liczby czytelników, mierzonym kryteriami wypracowanymi w rzeczywistości przedpandemicznej (wymóg osobistych odwiedzin w siedzibie biblioteki oraz wypożyczenia zbiorów zewidencjonowanych). Rok 2020 był ostatnim, w którym biblioteki działały bez ograniczeń. W roku 2020 ograniczenia funkcjonowania bibliotek osiągnęły szczególne natężenie. Od połowy roku 2021 natężenie polityki lockdownów słabło, ale bez wątpienia kolejne fale zachorowań (zimą, wiosną i jesienią) wpływały na mniejszą skłonność do mobilności Polaków i uczestniczenia w życiu społecznym (albo z powodu regulacji, albo indywidualnych obaw). Dopiero rok 2022 przyniósł uspokojenie sytuacji, ale na dane pokazujące stan instytucji kultury „po covidzie” trzeba jeszcze poczekać. Konieczność stosowania się do obowiązujących rozporządzeń i wymogów sanitarnych zniweczyła część wcześniejszych wysiłków, podejmowanych w celu zwiększenia społecznej i więziotwórczej roli bibliotek publicznych – czasowo stały się „magazynami książek wypożyczanych do czytania w domu”.

Dane zaprezentowane w powyższym omówieniu, choć dotyczą tylko bibliotek, każą zastanowić się nad losem innych instytucji publicznych, które równie mocno, a czasem nawet bardziej, dotknęła pandemia – szkół, uczelni, teatrów, muzeów, domów kultury. Patrząc na powyższe wykresy i tabele dostrzec można też, jaka jest

skala wyzwań, które stają przed bibliotekarzami dziś. To dziś jest zresztą czasem równie trudnym – komplikuje je inflacja, obawy o przyszłość czy reperkusje wojny w Ukrainie.

Summary

This article presents a summary of basic statistics on the functioning of public and scientific libraries in Poland in 2019–2021. Due to the Covid-19 restrictions imposed in 2020 (i.e. full lockdown from 24 March 2020 to 5 May 2020, quarantine of library materials, restricted access to library premises and book collections), the number of library visits, library loans and, consequently, also the number of 'readers' (library users who borrowed a physical item at least once in a year) decreased significantly: for public libraries -41% for visits; -25% for loans and -18% for readers in 2019–2020. In academic libraries, the decline was even steeper: -60% for visits, -42% for loans, and -31% for readers in 2019–2020. In 2021, Polish libraries were operating under the 'new normal' scheme, which allowed greater access to library space and collections. Between 2020 and 2021, the number of visits (+10%) and loans (+15%) increased in public libraries, while the number of readers decreased slightly (-2%). Due to remote education lasting almost 2 years in 2020–2021, both staff and users of research libraries (mainly university students and teaching staff) adapted to digital access to a greater extent than was the case in public libraries. This was reflected in the statistics of science libraries based on in-person visits and physical loans: library visits (+3%) and loans (+5%) grew more slowly than in public libraries, and the number of readers (-6%) fell even further.

Резюме

В статье приведены и рассмотрены основные статистические данные по функционированию публичных, научных и педагогических библиотек за 2019–2021 годы. В 2020 г. доступ к библиотечным помещениям и их фондам для читателей был существенно усложнён правительственными противоэпидемическими ограничениями, в частности, полным локдауном в период с 24 марта по 05 мая 2020 г., карантином библиотечных материалов, запретом доступа к библиотечным помещениям, а также ограничением количества лиц и минимизацией времени их пребывания в библиотеках. Меры по предотвращению распространения вируса привели в 2020 г. к уменьшению количества посещений библиотек и выдачи книг и, как следствие, к уменьшению количества зарегистрированных читателей в публичных, научных и педагогических библиотеках. В 2021 г. несмотря на снятие некоторых ограничений количество читателей в публичных библиотеках не возросло по сравнению с 2020 г. (а даже уменьшилось на 2%), зато существенно возросла активность тех читателей, которые остались в библиотеках (измеряется по количеству выдачи книг на одного читателя).